

Az Ószövetségi történelem kronológiája

1.

Fogalom meghatározás

Kronológia: görög eredetű szóösszetétel, az időmérés és az időszámítás tudománya. (Kronosz görög isten nevéből). A fogalom időrendet, időbeli sorrendet is jelent. (Idegen szavak és kifejezések szótára)

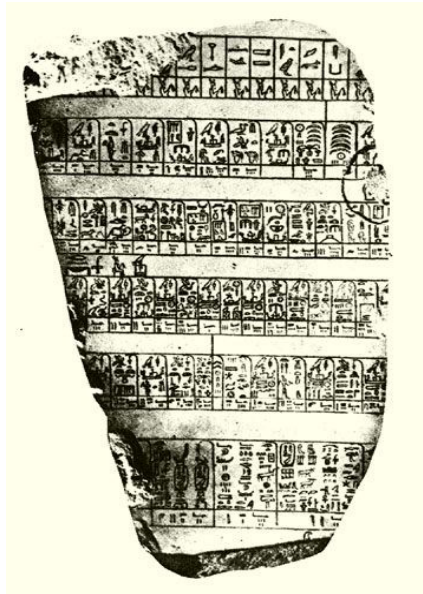
Az évek számbavétele (Hahn István: Naptári rendszerek és az időszámítás c könyve alapján)

Kezdetben a korai, természeti népek számára az év volt a leghosszabb, mindennapi életük szempontjából figyelembe veendő időegység. Sokáig még a földművelést, állattenyésztést folytató fejlettebb társadalmak sem érezték a szükségét annak, hogy több évre visszanyúlóan határozzák meg az események egymáshoz viszonyított (relatív) sorrendjét, vagy egy távolabbi eseményhez mint kezdőponthoz viszonyított (abszolút) időpontját. Ennél is kevésbé merült fel a szüksége annak, hogy előre meghatározzák egy, csak a jövőben bekövetkező eseménynek a jelenhez viszonyított pontos idejét. Ezeknek a népeknek – pl. a dél-amerikai majáknak vagy az egységes államuk kialakulása előtti egyiptomiaknak – lehetett többé vagy kevésbé kidolgozott *naptári rendszerük*, de nem volt kialakult *időszámításuk*, kronológiájuk. Egy-egy rövidebb időszakon belül valamely nevezetes esemény szolgálhatott emlékeztetőül, és a pontosabb közlés támasztékául. Pld. Ámos próféta a beszédeit tartalmazó bibliai könyv meghatározása szerint „két évvel a nagy földrengés előtt” lépett fel. (Ámós1:1)

Amikor – általában már az állammá alakulás kezdeti szakaszán – az évek folyamatos nyilvántartásának szüksége felmerült, az alkalmi évmegjelölések teljes rendszerré válhattak. *Az éveket az adott év legfontosabb eseménye és/vagy az uralkodó/illetve hivatalnok kormányzási ideje alapján tartották nyilván.*

Esemény évek

Egyiptomban a legkorábbi kronológia az V. dinasztia idejéről maradt fent (kb. i. e. 24. század) az ún. Palermói kő feliratán. Ezen a palermói múzeumban őrzött kőtáblán, az V. dinasztia idejéig uralkodott fáraók krónikáját jegyezték fel. Minden négyzet egy-egy évről számol be, alatta annak jelzésével, hogy a fáraó hányadik uralkodási évről van szó. A legfelső sorok azoknak a legrégebbi fáraóknak a tetteiről szólnak, akik a két Egyiptomot egyesítő első fáraók előtt éltek, és ezért éveik számát sem ismerik. Az egyes ábrák felülről lefelé (azaz korábbi időszakról későbbi felé haladva) egyre dúsabbak, részletezőbbek.

Hasonlóan tartotta nyilván a legkorábbi mezopotámiai, azaz a sumer társadalom is az egyes éveket. Minden sumer városnak megvolt a maga helyi eseménynaptára, amely a kezdetleges kronológia kiindulópontjául szolgált. Egy ie. 3. ée. végéről származó sumér krónika a larsai uralkodó éveit az alábbi módon jellemzi:

- „1. év: amikor Gungunum király lett,
- 2. év: amikor Gungunum két rézpálmát adományozott Samas, a Napisten temploma számára,
- 3. év: amelyben feldúlta Barsimi városát,
- 4. év: amely követi Barsimi pusztulásának évét,
- 5. év: amelyben feldúlta Ansant... stb.”

Az események szerinti keltezés még az óbabiloni birodalom idején, Hammurapi király korában (i. e. 18. szd. század) is általános volt.

Uralkodói évek

Az egyiptomi Óbirodalom későbbi szakaszában, Mezopotámiában pedig a Kasszita-dinasztiától kezdve (i. e. 17. század) az évek pusztán a királyok uralkodási éve szerinti lettek nyilvántartva. Ez a módszer egyetlen uralmon belül röviden és megbízhatóan tájékoztatott az időrendről, de hosszabb időszakokra nézve, amelyeken belül már több királlyal kellett számolni, sok nehézséget okozott. Ha pl. egy király adott év folyamán meghalt, ezt az évet egyaránt lehetett a régi király utolsó, s az utód első éveként számon tartani. Az ebből eredő nehézségeket az ókori Kelet krónikái többféle módon próbálták áthidalni. Az asszír krónikák pl. ilyen esetben az előző uralkodó halálának évét egészében az ő uralmához számolták, az új király első tetteit „...uralma kezdetén...” jelzéssel látták el, és csak a következő év kezdetével számolták uralkodásának első évét. Azonban ezt az eljárást sem alkalmazták teljes következetességgel. Ha figyelembe vesszük, hogy egymással egyidejűleg társuralkodók is kormányozhattak (pl. idős atya és az utódlásra már kijelölt fia), akik mindketten külön-külön számolták uralmuk éveit; ha számolunk a vetélytársak lehetőségével, királyságok egyesülésével vagy felosztásával, könnyen megértjük, hogy az uralkodói évek szerinti számítás, főként hosszabb időközökre nézve, nem nyújtott megbízható adatokat. Az Óbirodalom egyiptomi nagyurai sírfelirataikon pl. rendszerint felsorolták mindazokat a fáraókat, akiket életükben szolgáltak. Ha ezeket az adatokat az egyiptomi király-lajstromok éveivel hasonlítjuk össze, arra az eredményre jutunk, hogy egyes főurak több mint 200 évet éltek. A rejtély megoldása, hogy pl. egy idős fáraó élete utolsó 12 évében fiával együtt kormányzott, és halála után a fiú mindjárt uralma 13. éve szerint keltezte rendeleteit, a társuralom 12 éve tehát kétszeresen is bekerült a hivatalos lajstromokba. A legkorábbi mezopotámiai történelemben további nehézséget okoz, hogy egyes városok egymástól függetlenül számolták helyi uralkodóik éveit. Továbbá a későbbi idők

krónikásai az „egységes Mezopotámia” jóval későbbi tényét a távoli múltba is visszavetítették, ezért az egymással párhuzamos városi királylisták adatait egyszerűen csak összeadták. Így történhetett meg, hogy amikor az ie. 6. században Nabunaid újbabiloni király tudósaival a feljegyzések alapján kiszámította, mennyi idő telt el az akkád Narám-Szín király korától az ő uralkodásáig, ez az egyszerű összeadás útján elért 3200 éves eredmény kb. 1000 évvel haladta meg a ténylegesen eltelt évszázadokat.

Az eponim évek

Az uralkodói évek után a kronológia egy továbbfejlesztett változataként tekinthetünk az eponim évekre. Ezt az eljárást alkalmazták Észak-Mezopotámiában és később az asszír birodalomban kb. i. e. 900-tól az asszír birodalom bukásáig (ie.612). Az eponim keltezés abban áll, hogy minden évet egy-egy, rendszerint papi (de mindenképpen nagy tekintélyűnek tartott) hivatal évenként váltakozó viselőjéről neveztek el, és keltezésekben az ő nevét tüntették fel. Az eponim hivatal viselőinek, az ún. *limmuk*nak neveit tartalmazó listák nagy számban kerültek elő, és ezek így szinte hiánytalan kronológiát adnak. Mivel minden évet csak arról az egy *limmuról* neveztek el, aki az év első napján hivatalba lépett, ezek a listák – eltérően a királylistáktól – egyértelmű kronológiai felvilágosítást adnak. Ha egy csillagászati adat alapján csupán egyetlen limmu-évről meg tudjuk állapítani annak pontos kronológiai helyét, ebből megbízható támpontokat nyerünk arra az egész időszakra nézve, amelyből folyamatos limmu-lajstromokkal rendelkezünk.

Az eponim rendszer volt az alapja a görög évszámításnak, keltezésnek is. Minden görög városállamnak megvolt e vonatkozásban a saját rendszere. Például Athénban „az arkhón” neve határozta meg az évet. Ez az elnevezés a kilenctagú „arkhóni” testület vezetőjét illette, akit ezért később „arkhón epónümosz”, „névadó arkhón” címmel ruháztak fel. Az arkhónok i. e. 638 óta évenként váltakoztak, és ettől az évtől kezdve számos arkhóni év idejét ismerjük, az i. e. 5.-4. századra vonatkozóan pedig szinte hiánytalan listával rendelkezünk. Így tehát az arkhóni évek ismeretében minden, a forrásokban e szerint keltezett eseményt vagy megközelítőleg, vagy teljes pontossággal tudunk a mi időszámításunkra átszámítani.

A római köztársaság is az eponim rendszert követte, az éveket a consulok szerint számították. Minden évet az adott évre megválasztott két consul neve jellemezte. Az i. e. 4. században a hétköznapi és ünnepnapokat feltüntető naptárakhoz (latinul: *fasti*) az előző 30 év consulainak listáját is mellékeltek, innen ered a consuli listák „*fasti consulares*” elnevezés. A legnevezetesebb közülük az, amelyet Augustus császár állíttatott fel és tett közszemlére a római Fórumon, és

amelynek jelentős töredékeit most a római Capitolium múzeumában őrzik. A felirat az i. e. 483 és i. sz. 19 között hivatalban lévő consulok listáját tartalmazza. A consulok évei szerinti számítás a császárok korában is fennmaradt, amikor a consuli tisztség, tartalmát elveszítve, pusztán címmé fakult. Csak Justinianus császár szüntette meg 537-ben.

A hivatalnoklisták szerinti eponim keletkezés is sok nehézséggel járt. Félreérthetlenebb, ezért pontosabb is volt az uralkodói éveknél, de használatához sok nevet kellett fejben tartani, vagy az évek listáját – mint Augustus is tette – közszemlére tenni. Ezenfelül az év ilyen elnevezése semmit sem mondott annak helyéről az időfolyamatban – a jövőre vonatkozó keletkezésekben pedig (pl. hogy valamely intézkedés meddig lesz érvényes) teljesen használhatatlannak bizonyult. A római politikai harcoknak – pl. hogy meddig kellett tartania *Caesar* galliai helytartóságának vagy a II. triumvirátus rendkívüli felhatalmazásának – egyik külsődleges (persze nem a legmélyebb) oka a consuli évszámításnak e célra való teljes használhatatlansága volt. Könnyebb és biztosabb tájékozódást nyújtott, ha az éveket egy meghatározott időponttól kezdve folytatólagos sorszámozással látták el. Az ilyen évszámítás alapja már nem a rövidebb-hosszabb, de korlátozott időtartamú ciklus, hanem egy adott kezdőponttól számítva, elvben az évek végtelen sorát magába foglaló éra.

Időszámítási rendszerek (érák)

Az olimpiai időszámítás

Az i. e. 4. században a görög városállamok között egyre szorosabbá váltak a kereskedelmi és politikai kapcsolatok – ámde a különböző városok egymástól eltérő évjelzései súlyos nehézségeket okoztak. A helyzet visszásságát egy történetíró, Timaiosz (i. e. 4.-3. szd.) ismerte fel. Történelmi művében, amely elveszett, a görög múlt egységes időrendjének kialakítása végett egybevetette az olimpiai győztesekre, az athéni arkhónokra és spártai ephoroszokra vonatkozó adatokat, és az eseményeket egységesen az olimpiai évek szerint keletkezte. Timaiosz újítása igen szerencsésnek bizonyult. Az olimpiai játékokat az egész hellénység ismerte és tiszteletben tartotta, a győztesek nevét rendszeresen feljegyezték az i. e. 776-ban tartott („első”) olimpia óta. (Valójában ez csak abban az első, hogy első ízben ismerjük egyik győztesének, az éliszi Koroibosznak a nevét – maguk a játékok régebbi időre nyúlnak vissza.) Egyetemes görög voltuk és megszakíthatlan jellegük alkalmassá tette az ünnepi játékokat arra, hogy egy általános görög időszámítás alapjává váljanak. Timaiosz újítása ezenfelül abban is állt, hogy az olimpiai játékokat nem győztesük nevével jelezte, hanem sorszámozta, és ezzel egy, az időbeli sorrendet közvetlenül feltüntető kronológia alapjává tette ezt az intézményt. Ezért joggal őt tekintik az olimpiák szerinti időszámítás megalapítójának. E művét továbbfejlesztette fiatalabb kortársa, az alexandriai Eratoszthenész (i. e. 275–195), korának egyik legegységesebb tudósa. *Khronographiai* című művében az olimpiai játékok szerint egységes kronológiát adott. Az i. e. 776. évet az első olimpiász első évének nevezte, a rá következő évek: az 1. olimpiász 2., 3. és 4. éve (1, 2; 1, 3; 1, 4 stb.), majd a második olimpiai játékok éve (= i. e. 772) a 2. olimpiász 1. éve, és így tovább. (A görög nyelvben *olimpiának* (*ta olümpia*) magukat az ünnepi játékokat nevezték, *olimpiásznak* pedig (*hé olümpiasz*) a két ünnepi játékot egymástól elválasztó négyéves időközt.) Az ókori – elsősorban görög – történetírás és krónikáírás *Eratoszthenész* óta a történelem eseményeire általában az olimpiai érárt alkalmazta, a mindennapi életben azonban ez az eléggé nehézkes számítási mód nem tudott gyökeret verni.

Az utolsó „igazi” olimpiai játékokat i. sz. 394-ben tartották eredeti színhelyükön, a következő évben Theodosius császár mint pogány szokást, betiltotta őket. Összesen 293 ókori olimpia adatai maradtak ránk, az olimpiászok szerinti időszámítás azonban már korábban megszűnt.

Egy tudományos időszámítási kísérlet: a Nabú-nászir-éra

Egyiptomi csillagászoktól származik, Nabú-nászir babiloni király uralkodása alatt lett bevezetve (ie.747) és legkésőbb a hellenizmus idején került teljes kidolgozásra az az időszámítási módszer, amely minden esemény napra pontos és egyértelmű keltezését volt hivatva elősegíteni. Kiindulási éve annak az egyiptomi napévnek (Szóthisz-év) a kezdőnapja, amely évben Nabú-nászir babiloni király trónra lépett. Ettől a naptól kezdve szökőnap nélküli 365 napos évekkel számolta az időt. Mindig csak egy királyt vett figyelembe: azt, aki akkor a Közel-Kelet térségében a leghatalmasabb volt, saját korától kezdve a római császárokig. Az ókori történetírók, naptárkutatók, csillagászok és csillagjósok folyamatosan kiegészítették és használták egészen Diocletianus koráig.

A római időszámítás

A római történetírók az i. e. 3. századtól kezdve egyes fontosabb eseményekről igyekeztek megállapítani, hogy azok a Város alapítása után hány évvel történtek meg: „ab Urbe condita”, rövidítve: a. u. c. M. Terentius Varró szerint Romulus a 6. olimpiász 3. évében, azaz: i. e. 754-ben, Parilia ünnepén, április 21-én vonta meg jelképesen az új város védelmét mágikus módon biztosító határjelző barázdát. Ez a nap lett Róma alapításának hivatalosan elismert dátuma. Említésre méltó, hogy az Augustus által készített, már említett, feliratos consuli lista egy évvel későbbre (6. olimpiász 4. éve) teszi Róma alapítását, és ennek megfelelően minden consuli évet eggyel későbbre keltezték a jelenben megszokotthoz és elfogadotthoz képest. A mindössze egyéves eltérés okait nem ismerjük.

Világérák

A görög krónikáírók már a hellenizmus idején igyekeztek olyan világkrónikákat összeállítani, amelyek nemcsak a görög mondai kort foglalták magukba, hanem kiterjedtek az akkor már pontosabban ismert ókori keleti népek (Egyiptom, Mezopotámia, Perzsia) történetére is. Ezzel azonban jóval korábbi időbe jutottak, mint ameddig a legősibb görög hagyományok terjedtek: hiszen az egyiptomiak is, a babiloniak is tudatában voltak több ezer évre visszatekintő múltjuknak. Még bonyolultabbá vált ez a feladat, amikor az első keresztény kronográfusok egységes történelmi rendszerükbe és annak üdvtörténetébe bevonták az Ószövetség hagyományait is. Mivel pedig az Ószövetség mitikus hagyományai egészen az első emberpár történetéig, azaz a bibliai történet szemlélet szerint a világ teremtéséig nyúlnak vissza: magától vetődött fel az a törekvés, hogy a világ eseményeit a legősibb kezdetektől számítva foglalják nagyobb egységbe. Ezzel olyan kronológiai rendszert teremtettek, amely független volt a pogány görögség és Róma időszámításától, nem emlékeztetett profán sportvetélkedőkre és pogány istenekre, és mindezen felül még azzal az előnnyel is ékeskedett, hogy kezdőévének korábbi dátum e világon nem képzelhető el. Ezek a törekvések hozták létre a keresztény világérákat, illetve az ezek kidolgozásához szükséges számításokat. Mert megoldatlan volt az alapkérdés: mikor is teremtette az Úr a világot? Meg lehet-e állapítani ennek a mindennél alapvetőbb eseménynek pontos évét, hónapját és napját?

A keresztény világéra

A keresztény szemlélet szerint az emberi történelem folyama lineáris és zárt egységet alkot, amely a kezdetektől – az „első ember” megteremtésétől – egy isteni ütemterv szerint halad évezredekken keresztül, korszakokon át a végkifejlet, azaz az isteni végítélet felé. Az időszemléletet meghatározó khiliazmus (*khilioi* = ezer) eszméje már a korai középkor idején általánossá vált. Eszerint a bibliai elbeszélés a teremtés 6 napja után a 7., a szombatnapi pihenésről, a lezárás, a megnyugvás napjáról. Mivel „az Úr szemében ezer esztendő csak annyi, mint egy nap” – mondja a 90. Zsoltár ezért ezt úgy értelmezték, hogy a teremtés minden napjának az emberiség történetében 1000 év felel meg. A teremtés csúcspontja, Ádám, mintegy előképe és párhuzama az emberi történelem

csúcspontjának: a megváltást elhozó Krisztusnak. Amiként az Úr „a teremtés koronáját”, Ádámot a 6. nap közepén, a legmagasabb napállás idején teremtette – úgy Krisztusnak is az emberi történet 6. évezredének közepe táján kellett születnie. A teremtés 7. ezredének kezdetén, az emberiség történetének Szombatnapján bekövetkezik az Úr másodszori megjelenése, a *parúszia*, és az isteni Végítélet, majd a messiási kor. Az alexandriai világérát Panodórosz szerzetes az i. sz. 400 körüli években szerkesztette, és kezdőpontjául az i. e. 5493. év augusztus 29-ét állapította meg. Számításaitól némileg eltértek a bizánci krónikaírók, akik a róluk elnevezett éra kiindulópontját az i. e. 5509. évre tették. A 7. század óta ez lett a keresztény bizánci birodalom hivatalos időszámítása. Bizánci hatásra ezt a világérát vette át a kijevi orosz állam is. A 12. században keletkezett ún. Nesztor-féle „öskronika” e szerint az időszámítás szerint keltezi az eseményeket.

A keresztény világérák szerkesztői a görög történelemre vonatkozólag főként Eratoszthenész számításait, a római történelemben a consuli listákat, a keleti történetben a Nabú-nászir-féle kronológiát, az egyiptomi Manethón és a babiloni Béroszosz adatait vették figyelembe. A bibliai történetet az Ószövetség görög fordításának, a Szeptuagintának adatai alapján határozták meg, ámde ennek évszámai főként az „özönvíz előtti”, mitikus korok számadataiban jelentősen eltérnek a héber szöveg számaitól. A bibliai és görög történelem évszámainak egyeztetésében Zakariás próféta ama közléséből indultak ki, hogy Dareiosz perzsa király uralkodásának 2. évében kezdődött meg és 6. évében fejeződött be a második szentély építése. Dareioszról pedig a görög krónikaírás is tudta, hogy a 64. olimpiász 4. évében lépett trónra. Végül pedig Tiberius uralkodásának 15. éve, amelyre Lukács evangéliuma Jézus fellépését keltezte, a 201. olimpiász 4. évével volt azonos. Így teljes és egységes keretet kaptak a bibliai, keleti és görög történet adatait egységesítő, egybefoglaló rendszerükhöz. A két időpont (ti. a 64. és a 201. olimpiász évei) közötti 548 év alatt történt eseményeket már csak megfelelően kellett e kereten belül elhelyezni.

A Dareiosz előtti kronológiát illetően a görög és az ótestamentumi adatokat a kronográfusok egymástól függetlenül kezelték és több-kevesebb önkényességgel értelmezték, de ügyeltek arra, hogy e két történelem döntő és egymással párhuzamos eseményei egybeessenek. Így pl. Mózeszt Athén mitikus királya és alapítója, Kekrópsz kortársává tették (kb. ie. 15.-14. szd.), kortársaknak minősítették a görög Héraklészt és a bibliai Sámson, a két „erős embert”, Ésaías próféta pedig szerintük abban az időben élt, amikor az első olimpiai játékokat tartották. A további időbeli egybeesések meghatározására Josephus Flavius, az 1. századi zsidó történetíró munkássága nyújtott lehetőséget, aki az ótestamentumi történetet az egyiptomi és mezopotámiai történettel hozta összhangba. Manethón számításai alapján tette Josephus azt a megállapítást, hogy a bibliai Jákob és fiai a hükszosz fáraók idején – tehát a 17. dinasztia uralma alatt – költöztek Egyiptomba, és Mózes a 19. dinasztia korában élt. Ezek alapján szerkesztették meg a görög, ótestamentumi, egyiptomi és mezopotámiai történet egységes kronológiai vázlatát – s ezzel egyben fontos lépést tettek egy világtörténeti szemlélet kialakítása felé.

A zsidó világéra

A világteremtés szerinti zsidó időszámítás a keresztény világérákkal kb. egyidejűleg alakult ki. A számítás alapjául részben az Ótestamentum héber szövegének számadatai szolgáltak, részben pedig az i. sz. 200 körül keletkezett héber nyelvű Nagy világkrónika (*Széder Olam rabbá*). A bibliai világteremtés eszerint i. e. 3761. év október 6-án (vasárnap) este kezdődött.

A zsidó világérát első ízben a Talmud (i. sz. 5. század) említi meg, amely a második szentély pusztulása (i. sz. 70) utáni 400. évet. a világteremtés 4231. évével azonosítja. Általános használatba a zsinagógai életben csak a 8. század óta került – bár az alapjául szolgáló számítások már a 3. században is rendelkezésre álltak. A zsidó vallási életben ma is a világteremtés kezdőévével meginduló évek vannak használatban. A 2008. év a zsidó világéra szerinti 5768. évnek felel meg.

Ókori események idejének meghatározása

Történeti források

Ha azt a kérdést vetjük fel: milyen alapon keltezünk valamely ókori eseményt adott időpontra (évre, esetleg hónapra és napra), és mennyire tekinthetők biztosnak ezek a keltezők, akkor kiindulásként ajánlatos röviden áttekinteni a szóba jöhető források jegyzékét. A római történetben rendelkezésünkre állnak hiánytalanul a consulok hivatalosan összeállított jegyzékei a köztársaság alapításának évétől (i. e. 510) kezdve. Ezt megelőzően a királyok uralkodási éveinek hagyományosan – és a római történetírásban egyöntetűen – elfogadott sora, egészen a Város alapításáig, az i. e. 753. évig. A görög történelemben az olimpiai időszámítás szerinti évek szolgálnak a keltezés alapjául, amelyeket egyszerű dolog áttenni akár a római, akár a mai polgári időszámítás éveire; ismerjük (egyreszét hiányosan, az i. e. 5. századtól kezdve csaknem megszakítatlanul) az athéni arkhónok listáját is. Az ókori Közel-Kelet történetének időrendi vázát i. e. 747-től kezdve a folyamatosan vezetett Nabú-nászir-féle uralkodói lista napra pontos adatai tartalmazzák. Ugyanezek az adatok – mivel az ókori Egyiptom felett sorra uralkodtak asszír, majd az egyiptomi szaiszi dinasztiaát követően perzsa, utóbb makedón királyok és római császárok – a közel-keleti és görög-római történelem éveinek folyamatos egybekapcsolását, egymásra vonatkoztatását is lehetővé teszik.

A görög kronográfusok eredményeit a fennmaradt krónikás művek adataival egyeztetette az *Augustus* korában élt görög Diodorus Siculus, aki Történeti könyvtár című művében minden évet az olimpiai időszámítás, az athéni arkhónok és római consulok évei szerint keltezett, és ezzel egyértelmű, évre pontos időmeghatározásokat közölt. Rendelkezésünkre áll továbbá a görög és római elődök és a keresztény kronográfusok eredményeit összegező ókori mű: a Hieronymus (Jeromos) egyházatya által latin nyelven összeállított nagy világkrónika, amely időrendben haladva közli minden egyes év általa fontosnak ítélt eseményeit. Ezeknek az egymást kiegészítő, és már az ókori tudósok által egymással összhangba hozott, egységesített és főként megszakítatlan, hiánytalan összeállításoknak az alapján az ókori klasszikus világ eseménynaptárát egészen az i. e. 8. század közepéig össze tudjuk állítani. Ebben az évszázadban kezdődik az olimpiai éra (i. e. 776), a Róma alapítása (i. e. 753) és a Nabú-nászir trónra lépése (i. e. 747) szerinti évszámítás is.

Bonyolultabb a helyzet az i. e. 8. századot megelőző időszakok történetével. A görög történelemnek erről a szakaszról csupán mondai és csak utólagosan, mesterkélt időrendbe szedett kronológiai ismereteink vannak. Ezek az elsősorban Eratoszthenész számításain alapuló adatok legjobb esetben is csak becslés értékűek, hozzávetőlegesek. Az ókori keleti történetet illetően az egyiptomi és mezopotámiai (sumer, akkád, babiloni) királylistákra, krónikás feljegyzésekre támaszkodhatunk; az ótestamentumi történetben pedig a királyok uralkodói évein kívül az összegező adatokra. Mindezen adatok összevetése sokszor nem egyértelmű végeredményt mutat.

Csillagászati feljegyzések

A királylisták, eponim felsorolások, krónikák és történeti művek nyújtotta adatok hiányosságait vagy bizonytalanságait leginkább a csillagászati jelenségekre vonatkozó közlések alapján tudjuk kiegészíteni, pontosítani vagy az adatok hitelét igazolni. A nap- és holdfogyatkozások ritka jelenségek, ha tehát ezekről hiteles hírt kaptunk, és legalább nagyjából ismerjük a figyelembe vehető időkereteket – napra pontos dátumokat nyerünk, és ezekből visszafelé is, előre is következtethetünk.

Elő-Ázsia történetének egyik legbiztosabb időpontját közli pl. az alábbi feljegyzés, amely az asszír limmu-listákon maradt fenn, és ezért feltétlenül az i. e. 1. évezred első századába keltezendő: „Pur-Sagale, Guzana helytartójának limmu-éve idején lázadás volt Assur városában. Szimánu hónapban napfogyatkozás volt.” Az itt említett napfogyatkozásról tehát a következőket tudjuk. Teljes fogyatkozás volt – különben a krónika nem említene –, és Babilonban május vagy június

hónapban (a Szimánu hónapnak megfelelő időszakban) kellett bekövetkeznie. Ezeknek a követelményeknek az i. e. 1. évezredben egyetlen napfogyatkozás felel meg: az, amely i. e. 763. június 15-én volt észlelhető Mezopotámiában. Ezzel a csillagászatilag rögzített eseménnyel az ókori Elő-Ázsia történetének legszilárdabb dátumát kaptuk meg. Ebből kiindulva, előre és hátra haladva hitelesíteni lehet a limmu-listák többi éveit is. E listák alapján tudomásunk van arról is, hogy ez a helytartó III. Assur-dán asszír király uralkodásának 9. évében viselte tisztségét. Mivel pedig a krónikák az uralkodások időtartamát pontosan feljegyzik, tudjuk azt is, hogy ennek a királynak uralkodása az i. e. 773/772–755/754. évek közé esett. Továbbá: az asszír királylista megszakítatlan sorrendben maradt fenn, és az uralkodói éveket is hitelesen tartalmazza (mivel a trónváltás éveit mindig csak az elhunyt királynál tartja nyilván), így eljutunk II. Enlil-nászir királyig, aki az adatok összegezése alapján i. e. 1430/1429–1425/1424 között volt hatalmon. Így tehát egy félreérthetetlenül pontos csillagászati adat (az i. e. 763. évi napfogyatkozás), kombinálva a királylisták közléseivel csaknem 800 évvel korábbi idő pontos keltezését is lehetővé teszi.

Az ókori keleti történetnek egy másik, nevezetes napfogyatkozása az, amelyet Hérodotosz (I. 74–75) említ meg. Küaxarész méd király és Alüattész líd király egy hosszan tartó háború 6. évében éppen a Halüsz folyó partján csatázott, amikor csata közben fényes nappal váratlanul elsötétült a Nap; mire a harcoló felek azonnal békét kötöttek. Márpedig Küaxarész második utóda a perzsa birodalom megalapítója, Kúrosz, aki – mivel meghódította Babilont is – a Nabú-nászir-féle, teljesen pontos királylistába is bekerült. Így tehát biztos, hogy ez a csata az ie.6.szdz. század első felében esett meg. Kisázsia térségében ebben az időközben csak egyetlen napfogyatkozás volt látható: i. e. 585. május 28-án. (pontosított adat!) Ezzel egy további, több irányban hasznosítható pontos adathoz jutottunk, Hérodotosztól tudjuk, hogy ezt a napfogyatkozást évre pontosan megjósolta Thalész, a nagy csillagász, matematikus és filozófus.

A Hérodotosz által említett i. e. 585. évi napfogyatkozás érdekes megerősítése olvasható Ezékiel próféta könyvében, aki az újbabiloni hadsereg által i. e. 597-ben elfoglalt Jeruzsálemből sok zsidó társával együtt babiloni fogságba került. A "tizenkettedik esztendőben, a tizenkettedik hónapban" elmondott jövendölésében Isten által így fenyegeti meg az egyiptomi fáraót: "A napot felhőbe borítom, és a hold nem fényeskedik fényével. / Minden világító testet megsötétítek miattad az égen, és bocsátok sötétséget földedre, ezt mondja az Úr Isten." (Ez. 32, 7. 8.) Mivel a tizenkettedik évet Ezékiel a babiloni fogság kezdetétől értette, e jövendölését tehát i. e. 585 elején tehetette, és néhány hónappal később meg is történt az a jelentős napfogyatkozás, amely nemcsak Kis-Ázsiában, de Mezopotámiában és - részlegesen - Egyiptomban is sötétséget okozott. (Forrás. <http://ujsgcikkok.freeweb.hu/1999/magyarnemzet/MN882.html>)

Thuküdidész görög történetíró feljegyezte, hogy a peloponnészoszi háború kitörésének évében Hellászban baljóslatú napfogyatkozás volt látható: ez a mai számítások szerint i. e. 431. augusztus 3-án következett be, és ez az adat hozzásegít a nagy görög belső háború időrendjének pontos meghatározásához.

Nevezetes csillagászati adat a 413. augusztus 27. éjszakáján bekövetkezett teljes holdfogyatkozás – emiatt halasztotta el csillagjósainak tanácsára Nikiasz athéni hadvezér a Szicíliába küldött athéni expedíciós sereg visszavonulását, és ez a késlekedés okozta a több ezer fős sereg teljes pusztulását. Az évszám – számos egybehangzó adat alapján – amúgy is biztos volt, de megnyugtató, hogy ebben az esetben ókori forrásaink adatait csillagászati jelenségek is igazolják és napi pontossággal hitelesítik. Hasonló módon tudjuk, hogy az i. e. 331. szeptember 20-i holdfogyatkozás 11 nappal előzte meg a nevezetes gaugamélai csatát, amelyben Nagy Sándor megdöntötte az óperzsa birodalmat. Holdfogyatkozás volt az i. e. 168. június 20-ának éjszakáján is, amikor a római sereg már javában készült a makedón királyi sereggel való végső összecsapásra. A római katonák megrémültek – ám egyik tisztjük megmagyarázta nekik az ijesztő jelenség természeti okát. És valóban két nap múlva, tehát június 22-én döntő győzelmet arattak Perszeusz makedón király fölött. Még azt is tudjuk, hogy Aemilius Paullus, a római hadvezér a csata napján előbb megebédeltette

katonáit, hogy jó testi erőben rohamozzanak a támadást étlen-szomjan váró makedónok ellen, akik alig egyórai ellenállás után megfutamodtak. Így – a holdfogyatkozás jóvoltából is – megállapíthatjuk: a makedón királyságot megdöntő és Róma földközi-tengeri katonai hegemóniáját megalapozó döntő püdnai csata i. e. 168. június 22-én d. u. 2–4 óra között zajlott le.

Természetesen a csillagászati adatokat is kritikával kell kezelni. Akadnak közöttük bizonytalanok, akadnak pontatlanok, vannak mitikus vagy mondai eredetűek is.

A nap- és holdfogyatkozásokon kívül más égi jelenségek megfigyelése is fogódzókot adhat. E

Szinkronizmusok

Az égitestek mozgásával kapcsolatos adatokon kívül nagy segítséget jelentenek a szinkronizmusok, azaz olyan adatok, amelyek két különböző állam uralkodójának egyidejű uralmát, vagy két történelmi esemény időbeli egybeesését igazolják. Az ókori Kelet történetírói éppen az uralkodói évek bizonytalansága miatt, időmeghatározásaikban gyakran hivatkoztak a királyok egyidejűségére. A bibliai Királyok könyve Salamon birodalmának kettészakadása következtében létrejött két királyság, Júda és Izrael mindegyik uralkodójáról feljegyzi, hogy a másik ország kortárs királyának hányadik uralkodási évében lépett trónra. A babiloni írnokok is készítettek párhuzamos listákat Assur és Babilon uralkodóiról. Gyakoribbak azonban az olyan alkalmi szinkronizmusok (azaz időbeli egybeesésekre vonatkozó közlések), amelyek a diplomáciai levélváltásokból derülnek ki. Az egyiptomi Tell-el amarnai királyi levéltárban fennmaradtak pl. mezopotámiai királyoknak III. Amenhotep és IV. Amnhotep (Ehnaton) fáraókhöz és közvetlen utódaikhoz intézett írásai. Így pl. Burra-Burias babiloni király haragvó levelet írt Tutanhamon fáraóhoz, Ehnaton második utódához, amelyben szemére veti, hogy elődje, Ehnaton diplomáciai kapcsolatot létesített Babilon ellenségével, az asszír királlyal. Történetesen előkerült az archívumban az asszír királynak Ehnatonhoz intézett baráti hangú levele is – márpedig az asszír királylista alapján az ő kora pontosan meghatározható: i. e. 1352–1326. Ezek a levelek – azon kívül, hogy bepillantást nyújtanak az ókori Kelet monarchiáinak diplomáciai manővereibe – a nevezett fáraók uralkodói idejének pontosabb meghatározását is lehetővé teszik; néhány évi, akár egy évtizedes hibalehetőséggel természetesen számolnunk kell. Ehhez hasonló időbeli egybeesések már nagy számban állapíthatók meg az i. e. 2. évezred keleti és földközi-tengeri történetében. A hettita birodalom történetének időrendbe sorolásában alapvető fontosságúak azok a tények, hogy Tutanhamon fáraó özvegye, kissé szokatlan módon, levélben ajánlkozott feleségül Suppiluliuma hettita királynak, akinek valamely királyi rokonát is férjül választotta volna. A királynak tehát az i. e. 1350 körüli években már jelentős uralkodónak kellett lennie; II. Ramszesz fáraó pedig – aki az i. e. 1300-at követő évszázadban 67 évig uralkodott – hatalma kezdetén a kádesi csatában harcolt Muwattallis, később pedig békét kötött III. Mursilis hettita királlyal.

Az ókori keleti kronológia egyik bonyolult kérdésében segít eligazodni (bár a problémát még nem oldja meg) egy, a mezopotámiai Mari városban előkerült diplomáciai levél, amelyből kiderül, hogy Samsi-Adad asszír király kortársa volt Hammurapi babiloni királynak, a nagy törvényhozónak. Hammurapiról régebben – a babiloni királylajstrom éveinek egyszerű mechanikus összeadása alapján – úgy vélték, hogy az i. e. 20. században uralkodott 42 éven át. Samsi-Adad viszont nem uralkodhatott korábban az i. e. 18. századnál.

A szinkronizmusok különleges fajtáját képviselik a régészeti leletek által igazolt egybeesések. Az ókori Kréta történetének fontos adata pl. egy díszes pecsétlő, amely Teje egyiptomi királynőnek, Ehnaton fáraó anyjának nevét tünteti fel, és a knósszoszi királyi palota időben legkésőbbi rétegében került elő. Ez azt bizonyítja, hogy a palota pusztulása nem előzheti meg e királynő korát, azaz i. e. 14. század kezdetét. Hasonló módon keltezhető a mükénéi korszak néhány lelőhelye: A püloszi királyi palota leletanyagában még található olyan, Egyiptomból származó tárgyak, amelyek II. Ramszesz fáraó idejéből valók – későbbiek azonban már nem. Ebből tehát megállapítható, hogy a palota legkésőbb az i. e. 1230 körüli évekig állt fenn – és ekkor pusztult el. Théba fellegvárában

olyan féldrágaköböl készült vésett táblák kerültek elő, amelyek a más összefüggésben már említett Burra-Burias babiloni királynak, Ehnaton kortársának nevét viselik: ismét figyelemre méltó időbeli egybeesés. Egy-egy ilyen adat aztán – több-kevesebb valószínűséggel, kisebb-nagyobb tévedés lehetőségével – messzire enged következtetni. Azok a pontosnak tűnő, sokszor pedig nyíltan csupán megközelítő érvényűnek feltüntetett keltezések, amelyekkel a szakkönyvek olvasói ókori történeti olvasmányaik során találkozhatnak, gyakran felettébb bonyolult, a különböző hozzáférhető és kikövetkeztetett adatok tanúságát összegezõ, ókori írott források egyértelmű közléseit a csillagászati megfigyelések, szinkronizmusok, régészeti leletekből levonható következtetések alapján ellenõrzõ és korrigáló gondolatmenetek alapján jöttek létre.

Régészeti leletek adatai

Régészeti kormeghatározás

Relatív keltezés: egy tárgy vagy egy régészeti jelenség idõsebb, vagy fiatalabb a másikkal. A talajban egymás alatt, fölött elhelyezkedõ régészeti rétegek vizsgálata a sztratigráfia. Egy adott régészeti lelõhely feltárásakor cél a teljes rétegsor kibontása az ún. altalajig (szûzföldig). Terminus post quem: szükségszerûen egy bizonyos idõpont utáni (pld. éremleletek esetében, a legkésõbbi veret utáni kell, hogy legyen a földberekítés idõpontja), terminus ante quem: szükségszerûen bizonyos idõ elõtti (pld. egy ház padlótapasztása fölötti fal biztosan késõbbi, mint maga a padlótapasztás.) Ezen kívül két, különbözõ helyen lévõ, de egymással kapcsolatban álló kultúra leletanyagát az importtárgyak alapján össze lehet kapcsolni -keresztatálás. Ez alapján körülbelüli datálást lehetett kialakítani. A kultúra-fejldés bölcsõje Anatóliából kiindulva a Balkánon és Duna mentén haladt északi és nyugati irányba. Vagyis némi fáziseltõldés van a kultúrák megjelenésében. Ezt történet, vagy rövid kronológiának nevezték

Abszolút keltezés: egy adott tárgy vagy régészeti jelenség pontos kora. A II. világháborúig csak történeti (írott források), vagy abszolút korhatározó leletek alapján lehetett megtenni. Emellett fizikai keltezési módszerek is megjelentek.

A II. világháború elõtt a legjelentõsebb ilyen keltezési módszer a **dendrokronológia** (faévgýúrûs módszer) volt. E. Douglass amerikai csillagász fedezte fel a módszert az 1900-as évek elején. A módszer lényege, hogy azonos körülmények között, azonos területen élõ, azonos fajtájú fák évente hasonló vastagságú évgýúrûvel szélesednek. Minden évben az idõjárástól és a fa korától függõen az évgýúrû vastagsága változik. Hidegben vékonyabb, esõben vastagabb, idõsebb korban vékonyabb évgýúrûvel bõvül egy -egy fatípus. Ezek évente egyedik, (történeti elv), de egy adott régióban élõ fák esetén egyformák (szinkron elv). A fa évgýúrûi alapján meg lehet adni a fa korát. (8Nam abszolút idõt!) A fák évgýúrûi alapján fel lehet állítani egy évgýúrû-mintasorozatot: egy-egy adott területre és fatípusra vonatkozóan. (Arizonában ie. 6700-ig, Írországban ie. 5300-ig, nyugat-Németországban ie. 8000-ig.) Vagy ezzel pontosítják a radiokarbon módszert, vagy önálló keltezésre is használják. Csak minimum 30 évgýúrû-t tartalmazó fagerendák esetében használható, csak kis területen belül.

A **C14-es radiokarbon módszert** 1949-ben Willard Libby amerikai kémikus fejlesztette ki. Kb. 50 000 év szerves anyagainak vizsgálatára használják. Az ennél korábbi leletek esetében geológiai nyomok kellene: kálium-argon, illetve urány nyom vizsgálat. Mindegyik elem esetében a módszer a radioaktív bomlásra épít.

A kozmikus sugárzás hatására a N14-bõl (7 proton, 7 neutron) labilis C14 (6proton, 8 neutron) keletkezik---- minden 1 billió C között 1 C14----beépül a Co2-be-----fotoszintézissel a növényekbe----onnan az állatokba és emberbe-----oxigéntõl elzárt környezetben visszaalakul a C14 N14-é-----szabályosan mérhetõ az átalakulás üteme(felezési idõ 5730 év- ezt egyszer pontosították, kallibrált adatok)

Azonban: nem állandó a kozmikus sugárzás, nem állandó a légkör C és Co₂ tartalma, nem állandó a beépülés üteme, nem állandó a felezési idő. Összevetve más kormeghatározási módszerekkel, a radiokarbon periodicitást mutat.

A fizikai módszerekkel mért abszolút kronológia megjelenésével a régészeti korok kitolódtak a múltba. Minél régebbi volt egy kultúra, annál nagyobbak bizonyult az eltérés a relatív és abszolút kronológia közt. Kb. ie. 1400-tól visszafelé haladva exponenciális a különbség növekedése.

Egyfajta földrajzi törésvonal lépett fel a Kárpát-medence déli részén. Ettől délebbre a hagyományos adatok egészen megegyeztek a karbonnal, ettől északra nem. A régészek nagyon sokáig vonakodva fogadták el ezt az új kelteztést, mert nagy anomáliákat teremtett, ugyanakkor feloldhatatlan ellentmondásokat is (Tatárlaka ie. 3000 körüli írás, a radiokarbon 1500 évvel korábbinak határozta meg.) A kallibrált karbon dátumok még régebbi időpontokat adtak ki.

Az ókori világ történetére vonatkozó kronológiai ismereteink határai

Összegezve a fent elmondottakat, a különböző időmeghatározó módszerek alapján és a hagyományokat egybefoglaló tudós ókori krónikások közléseit is kritikailag felhasználva, a következőket állapíthatjuk meg.

Az ókori Egyiptom történetét az i.e. 3. évezred végétől; Mezopotámiát a 2. évezred közepétől; a szíriai-palesztinai térséget – ide értve a bibliai történetet is – ezen évezred végétől; Kisázsia történetét főként az i.e. 17-13. században (a hettita birodalom fennállásának idején); Iránét az 1. évezred kezdetétől lényegileg hiánytalanul, az egyes eseményeket, uralkodói éveket hol pontosan, hol néhány éves, legfeljebb néhány évtizednyi eltérés lehetőségével időrendi szempontból is megbízhatóan ismerjük.

Az egyiptomi történet korábbi, kezdeti szakaszát, Mezopotámia i.e. 3. évezred történetét már csak egy-két évszázadot is kitevő bizonytalanságok határai között vagyunk képesek – a jelenlegi ismeretek szintjén – időrendben elhelyezni. A fejlődés nagy állomásait, tehát a relatív időrendet, elég megbízhatóan lehet rekonstruálni – ám az abszolút éveket csak felbecsülni tudjuk, meghatározni nem. Mindazok az évszámok, amelyeket ezekről a korai időszakokról olvashatunk, csak hozzávetőlegesek és bizonytalanok.

A zsidó naptár

A zsidó naptár (lúah) babiloni eredetű. Erről vallanak például a hónapok nevei is (babiloni Tasritu = héber Tisri; babiloni Arahsamna = héber Marhesvan stb.) Jelenlegi formájában ez a naptári rendszer a 4. században élt II. Hillel rabbi kezdeményezésére jött létre és első ízben i. sz. 344-ben használták. A zsidó naptár luniszoláris naptár, azaz napévvel, de hold hónapokkal számol. A napév (365 nap) és a holdhónapok (12 29 vagy 30 napos hónap) össze nem mérhető volta miatt szükség volt kiegészítő napokra, hónapokra. A babiloni mintát követve 19 éves ciklusokban gondolkodtak. (Minden 19 évből a 2., 5., 8., 10., 13., 16. és 19. volt 13 hónapos szökőév.) A szökőhónapok elhelyezése a cikluson belül bonyolult. A „rendes” és a „szökő”-éveknek egyaránt 3–3 típusa van, és pedig: 353, 354, 355, 383, 384 és 385 napos éveket számolnak. Ennek oka az, hogy a vallási előírások következtében az év minden adott napja, így természetesen az újév (Tisri 1.) és a Peszach-ünnep (húsvét = Niszán 15.) is, a hétnek csak 4 napjára eshet: újév pl. csak hétfői, keddi, csütörtöki és szombati napon; „engesztelőnap” csak hétfői, szerdai, csütörtöki és szombati napon; Peszach-ünnep csak vasárnap, keddi, csütörtöki, szombati napon lehet. Ezért és némely más csillagászati előírás miatt – hogy adott esetben a hónapok első napjai egybeessenek a holdújulással – az év hosszát egy nappal vagy meg kell rövidíteni, vagy meg kell hosszabbítani – így alakult ki a 6 évtípus. A szökőhónapok rendszerének következménye az is, hogy a zsidó vallási ünnepek egy-egy

hónapos időszakon belül különböző dátumokra eshetnek, így pl. Tisri 1. szeptember 6. és október 5. közé, Peszach március 26. és április 25. közé stb. Egy-egy év zsinagógai rendjének meghatározása a sokféle követelmény miatt igen bonyolult feladat. A napévekre való átszámítást előre elkészített táblázatok könnyítik meg.

héber név	magyar név	angol név	napok száma	Megfeleltetés	megjegyzés
ניסן	<i>niszán</i>	Nisan	30	márc.-ápr.	
אייר	<i>ijár</i>	Iyar	29	ápr.-máj.	
סיון	<i>sziván</i>	Sivan	30	máj.-jún.	
תמוז	<i>tamuz</i>	Tammuz	29	jún.-júl.	
אב	<i>áv</i>	Ab	30	júl.-aug.	
אלול	<i>elul</i>	Elul	29	aug.-szept.	
תשרי	<i>tisri</i>	Tishrei	30	szept.-okt.	
חשוון	<i>hesván</i>	Cheshvan	29/30	okt.-nov.	marhesvánnak (Keserú Hesván) is nevezik, (מררחשון), mert ebben a hónapban nincs zsidó ünnep
כסלו	<i>kiszlév</i>	Kislev	29/30	nov.-dec.	
טבת	<i>tévét</i>	Tevet	29	dec.-jan.	
שבט	<i>svát</i>	Shevat	30	jan.-febr.	
אדר ראשון	<i>ádár rison</i>	Adar I	30	febr.-márc.	csak szökőévben
אדר	<i>ádár</i>	Adar	29	febr.-márc.	ádár neve rendes évben
אדר שני	<i>ádár séni</i>	Adar II	29	márc.-ápr.	ádár neve szökőévben

(Forrás: Wikipédia)